

Modersmål har vi allihopa – dom med och vi med

Lilian Nygren-Junkin, universitetslektor i svenska

Frågar man en person i Sverige vad han eller hon har för modersmål, får man i regel det förväntade svaret ”svenska”. Men idag finns det många undantag till den regeln, närmare bestämt omkring tolv procent av landets befolkning. Vänder man sig med samma fråga till elever i den svenska skolan ligger andelen som skulle svara med ett annat språk än ”svenska” något högre, runt femton procent av alla som går i skolan i Sverige. I storstadsområdena blir genomsnittet enligt Skolverkets statistik upp emot det dubbla. Bakom dessa siffror döljer sig en synnerligen brokig språkmiljö – det talas över hundra olika modersmål i dagens mångkulturella Sverige.

Att modersmålet har en central betydelse för vår identitet är nog de flesta överens om. När jag som svensk i utlandet plötsligt hör mitt hemlands vilda tungomål talas i närheten lystrar jag till, ser mig omkring för att upptäcka talaren och upplever kanske att hjärtat klappar lite snabbare. Många känner säkert igen sig i det här. Innan man vet ordet av, har man gått fram till en total främling och hejat, presenterat sig och börjat prata som om man vore gamla vänner. Vi identifierar oss genom vårt gemensamma språk och vår svenska identitet lyser ur ögonen på oss. Inte har vi en tanke på att folk omkring oss inte begriper ett dyft av det vi säger.

Om man som iranier i Sverige hör persiska talas, är det inte så konstigt om man reagerar på precis samma sätt. Det som däremot skulle vara konstigt är det rakt motsatta, dvs. att inte använda modersmålet med sina landsmän utan konversera med mer eller mindre ansträngning på det lokala majoritetsspråket, som man behärskar mer eller mindre bra. Att samtala på svenska skulle kännas krystat och onaturligt, även om ingen annan i närheten just då förstår persiska. Precis som för utlandssvensken blir modersmålet en bärare inte bara av vårt kulturarv utan även av vår personliga identitet.

Tvåspråkighet och modersmål

Det är dock inte bara för identiteten som modersmålet spelar en central roll. Det har även ett stort inflytande över hur väl en persons andraspråk utvecklas. Språkforskare både i Sverige och internationellt är helt överens på den punkten. Däremot verkar det inte som om politikerna har tagit till sig den informationen ännu, och även bland ”folk på gatan” tycks den här kunskapen saknas hos många. Vad man tror sig ”veta” är snarare uppfattningar som presenterades under den tidigare hälften av förra seklet och som var baserade på, med dagens mått mätt, undermåligt genomförda undersökningar.

En sådan vanföreställning är att det inte skulle vara bra för ett barn att utveckla sitt modersmål om det inte är majoritetsspråket. Modersmålet skulle på något vis ”vara i vägen för” majoritetsspråket och orsaka förvirring och försening i barnets andraspråksutveckling. Resonemanget bakom denna uppfattning ligger mycket nära de tankar om ett begränsat språkutrymme i människohjärnan, som menar att mer än ett språk inte skulle få plats på samma gång. (Den inställningen har sina rötter i en tid då nationalromantiken flödade och slagord som ”Ett folk, ett land, ett språk!” ännu inte hade kommit att associeras med rasbiologi och fascism.) Vi som är två- eller flerspråkiga vet utifrån vår egen erfarenhet att så inte är fallet. Under senare hälften av 1900-talet började även språkforskarna upptäcka detta och vetenskapligt dokumentera det. Av deras arbete framkom, att förmågan att använda mer än ett språk inte bara var en praktisk fördel i ett allt mer internationaliserat samhälle, utan det var också positivt för individens kognitiva utveckling, dvs. hur det intellektuella kapital en människa föds med utvecklas i samspel med omgivande miljöfaktorer.

Detta framkom i början av 1960-talet, då forskarparet Gardner och Lambert skulle utvärdera effekterna av en ny tvåspråkig skolform i Kanada. Förutom mätning av språkfärdigheterna och ämneskunskaperna skull de även undersöka om resultaten visade på några negativa effekter på elevernas intellekt. Förhoppningen var att det inte skulle bli några mätbara skillnader i den kognitiva utvecklingen mellan den tvåspråkiga gruppen och den enspråkiga kontrollgruppen. Helt oväntat visade resultaten att de tvåspråkiga eleverna hade bättre resultat på intelligenstesten än de enspråkiga. Efter testning av andra tvåspråkiga elever kvarstod samma omvälvande

slutsats: att ha två språk istället för bara ett var inte bara oskadligt utan till och med bra för den kognitiva utvecklingen. Andra forskare gjorde ytterligare undersökningar på andra tvåspråkiga elevgrupper, med noggranna kontroller av socio-ekonomiska faktorer och ålder/kön, och fler rapporter om tvåspråkighetens positiva effekt lades fram.

Sedan dess har fler undersökningar gjorts såväl i Sverige som i andra länder, som visar att elever med goda färdigheter i både sitt förstaspråk (ett minoritetsspråk) och skolans språk (deras andraspråk) får dels bättre skolresultat överlag än deras enspråkiga kamrater, dels bättre färdigheter i ytterligare språk som ingår i skolans kärnämnen, såsom engelska i Sverige. Den svenska forskaren Margret Hill publicerade 1995 en undersökning av 42 gymnasieelever i Göteborg som alla hade ett annat modersmål än svenska och alla bodde i mångkulturella stadsdelar. Av den framkom, att de elever som sedan första skolåret oavbrutet hade deltagit i modersmålsundervisning var de som uppvisade inte bara de bästa färdigheterna i förstaspråket utan även i svenska, jämfört med dem som inte hade fått lika mycket undervisning i sitt modersmål i skolan. Dessutom hade de bättre genomsnittsbetyg och bättre betyg i engelska än sina enspråkiga svenska jämnåriga. De elever som deltagit i modersmålsundervisning under en del av grundskolan men sedan hoppat av, hade resultat som var jämförbara med de enspråkiga svenska elevernas, medan det gått sämre för de elever som avbrutit deltagandet efter bara en kort tid.

Likartade resultat återfinns i ett mycket större material som det amerikanska forskarparet Thomas och Collier presenterade 2002. I motsats till Hill, som hade intervjuat ett begränsat antal ungdomar under en kort tid, hade Thomas och Collier följt över 42 000 elever under tolv års tid, från första till sista skolåret. Alla hade börjat skolan utan kunskaper i engelska. Den här undersökningen visade att studieresultaten för de elever som fått undervisning både på sitt modersmål och på engelska i skolan, åtminstone till och med det sjätte skolåret, sammantaget var bättre än genomsnittresultatet för de enspråkigt engelsktalande eleverna. Däremot fick alla de flerspråkiga elever som inte fått någon undervisning på modersmålet i snitt sämre resultat än de enspråkiga eleverna. En del hade dock fått undervisning på både första- och andraspråket under en kortare övergångsperiod och de klarade skolarbetet något bättre än de som bara hade fått andraspråksundervisning när de började skolan.

Skolan och flerspråkigheten

Modersmålet tycks alltså spela en avgörande roll när det gäller språk- och kunskapsutveckling. Trots det får många flerspråkiga elever i Sverige ingen undervisning vare sig i eller på sitt modersmål. Här finner vi kanske svaret på varför det enligt Skolverket är en större andel flerspråkiga elever än enspråkiga svenska elever som inte uppnår målen i grundskolan. Detta är dessutom en negativ trend med en allt större procent elever med utländsk bakgrund som går ut skolår 9 utan behörighet till gymnasiets nationella program eller till och med helt saknar slutbetyg. Utifrån de studier som citerats ovan är det inte svårt att ana sambandet mellan dessa försämrade skolframgångar och de nedskärningar i undervisning i andra modersmål än svenska som gjordes på 1990-talet.

Förklaringen till de flerspråkiga elevernas svårigheter att som grupp – med stora individuella variationer – leva upp till de kunskapskrav som skolans ställer, brukar vara att det är brister i deras svenska språkfärdigheter som ställer till problem. Och visst ligger det ett stort mått av sanning i det. Skolans språk i till exempel läromedel kräver en mycket god förmåga att använda svenska, inte minst i skrift. Att uppnå den förmågan är mindre problematiskt för elever som har svenska som sitt förstaspråk än för dem som har det som sitt andraspråk, eftersom språkfärdigheten i svenska kan vara direkt beroende av hur väl deras modersmål fått möjlighet att utvecklas. Forskningen idag visar ju att ett starkt modersmål är den bästa grunden för ett bra andraspråk. Men om ett modersmål ska få utrymme att växa och mogna till en åldersmässigt adekvat nivå, behöver det få sin givna plats i skolan, där barn och ungdomar tillbringar sin mesta vakna tid. Studierna ovan visade att de flerspråkiga elever som klarade skolarbetet bäst, till och med bättre än de enspråkiga eleverna, var de som hade fått använda och utveckla sina modersmål i skolan, antingen genom att delta i modersmålsundervisning eller genom att tillägna sig ämneskunskaper på modersmålet.

Att i skolan få lära sig att läsa och skriva på sitt modersmål har också enligt forskningen en positiv effekt både på läs- och skrivförmågan på skol-språket och på elevens skolframgång i sin helhet. Det budskap skolan ger genom att se elevens modersmål som relevant i skolans arbete bidrar dessutom till att stärka elevens självbild, vilket i sin tur har en positiv inverkan på inlärningen av både andraspråket och övriga kunskaper. Lyfts därtill

värdet av att kunna två eller flera språk fram som en tillgång för både eleverna och samhället, kan skolan bättre motivera de flerspråkiga eleverna att satsa på såväl modersmål som andraspråk. Genom att ibland låta eleverna arbeta i klassrummet på sina modersmål och ge status åt de färdigheter som eleverna har med sig – men som kanske inte läraren behärskar – blir det lättare för elever med utländsk bakgrund att i sin tur se det skolan erbjuder som betydelsefullt och angeläget. Det handlar om ömsesidig respekt.

På senare år har man i en del skolor i Sverige börjat med undervisning både i och på elevernas modersmål, så att det till exempel går att få undervisning i matematik på arabiska och bosniska eller samhällsorienterande ämnen på albanska och kurdiska. Samtidigt får eleverna förstås alla övriga ämnen på svenska och har tillgång till undervisning i svenska som andraspråk. Dessa initiativ har visat sig vara mycket framgångsrika och populära bland såväl de flerspråkiga eleverna som samtliga lärare. Eleverna uppvisar inte bara positivare attityder till skolarbetet i sin helhet utan i en del fall rapporteras de också ha fått bättre språkfärdighet i svenska.

Tvåspråkig kompetens

Tyvär utgör de här skolorna undantagen snarare än regeln, och modersmålsundervisningen lever i många skolor i en osäker tillvaro. Det blir de kortsiktigt tillgängliga resurserna som styr, inte det som bäst gagnar de flerspråkiga elevernas språk- och kunskapsutveckling. Det är knappast en tillfällighet att de här resonemangen får särskilt stort gehör, när det blåser snåla vindar i det invandrarpolitiska klimatet. I Norge och Danmark har nedskärningar i flerspråkiga elevers rätt till undervisning i andra modersmål än ”nationalspråket” gått hand i hand med valframgångar för främlingsfientliga politiska partier. Samma utveckling har ägt rum i Nederländerna.

När svenska skolor idag sätter ekonomiska intressen framför elevernas, blir följden lätt att vissa utsatta grupper drabbas. Om skolan menar allvar med att vilja främja skolframgången för elever med utländsk bakgrund, måste skolledare och skolpolitiker i Sverige börja ta till sig vad forskarna säger och erfarenheterna bekräftar, nämligen att förstaspråket ”banar väg” i hjärnan för andraspråket – och ytterligare språk – genom att det är det första redskap hjärnan använder för att lära ord, bilda begrepp och utveckla våra minnesfunktioner.

När modersmålets utveckling stannar av, blir det därför lätt så att andraspråket inte heller kommer vidare. Får modersmålet en chans att närma sig

åldersmässig nivå, till exempel genom ett längre besök i ett område där det är majoritetsspråk, följer färdigheterna i svenska snart efter. Jag har flera gånger fått rapporter från lärare som deltagit i kompetensutveckling om flerspråkighet, där de berättat om detta fenomen, som först verkat förbryllande men sedan fått sin förklaring. Så här berättar en grundskollärare från södra Västergötland:

Förra året var Francisco borta tre månader. De andra eleverna – och deras föräldrar – undrade om Francisco skulle få gå om femman... Till min förvåning så hade Franciscos kunskaper i såväl engelska som svenska, utvecklats under besöket i Chile. Märkligt, tyckte jag. Efter den här kursen vet jag bättre, en utvidgad bas och utbyggnad i förstaspråket, gör att även andra språk utvecklas.

En annan lärare som undervisar på en grundskola i Bohuslän skriver:

Zahra [som går i tvåan] frågar alltid om hon inte förstår något arabiskt ord för det är viktigt att förstå arabiska eftersom de åker till Libanon varje sommar. I somras var hon i Libanon en hel månad och hon kände det som om hon hade varit där hela sitt liv. Arabiskan flöt på så bra. När hon kom tillbaka till Sverige var hennes svenska mycket bättre. Det var första gången som jag upptäckte att svenskan gått framåt trots att hon pratat arabiska hela sommaren. Vi har ju läst detta på kursen hur bra det ska vara. Nu såg jag verkligen resultatet av att arbeta med sitt hemspråk.

En gymnasielärare i svenska som andraspråk i Göteborg kommenterar: ”Jag anser att modersmålsundervisningen är jätteviktig för andraspråksinlärnningen, och jag märker tydligt att de elever som läser sitt modersmål går det bättre för.”

Det inte är frågan om att prioritera det ena eller det andra språket utan det är en tvåspråkig kompetens som utvecklas. Med den ökade kompetensen i andraspråket kan de flerspråkiga eleverna bättre följa ämnesundervisningen i skolan. Men innan deras svenska har nått den nivå som krävs för att ämnesinnehållet ska bli begripligt, kan en lösning vara att modersmålet också används för att inhämta kunskaper. Resultatet blir att alla vinner: både svenskan och modersmålet utvecklas och eleverna lär sig det de behöver för att klara skolarbetet, med överbetyg.